

ADALÉKOK A MAGYAR JÓVÁTÉTEL RENDEZÉSÉNEK ÉS AZ 1924. ÉVI NÉPSZÖVETSÉGI KÖLCSÖN MEGSZERZÉSÉNEK JUGOSZLÁV ÉS ANGOL VONATKOZÁSAIHOZ*

A trianoni békeszerződésben Magyarországot nem csupán területeinek kétharmadáról való lemondásra, hanem – mint a háború kirobbantásáért felelősséget viselő országot – az általa okozott háborús károk megfizetésére is kötelezték. A jóvátétel mértékéről a békeszerződésben nem esett szó, arról később a Jóvátételi Bizottságnak kellett döntenie. A döntésig azonban, a háborús kártérítések fedezetéül minden állami vagyont zár alá helyeztek. Ez komoly akadályt állított az elé, hogy a magyar gazdaságot külföldi kölcsön segítségével állítsák talpra. A külföldi pénzpiac ugyanis nem látott garanciát arra, hogy a magyar állam – miután nem rendelkezhet szabadon bevételeivel – képes lesz-e visszafizetni a kölcsönöket. Ilyen körülmények között Magyarország elemi érdeke volt mielőbb tisztázni, milyen jóvátételi kötelezettségek terhelik, és elérni az állami bevételekre kivetett zálogjogok feloldását, hogy a siker reményével folyamodhasson hitelekért.

A magyar kormánynak érthetően nem volt mindegy, milyen módon sikerül a kérdést rendeznie. A legjobb megoldás az lett volna, ha elkerülheti a jóvátétel fizetését. Erre a legalkalmasabb módszernek az tűnt, ha ország-világ előtt bebizonyítja, hogy gazdasága nem tudná elviselni a kártérítés terhét. A magyar diplomácia tett is ebbe az irányba lépéseket, elsősorban Angliában és Olaszországban, de kevés sikerrel. Olaszország, mint a magyar jóvátétel első számú érdekeltje, hallani sem akart a jóvátétel elengedéséről. Engedményre csak úgy volt hajlandó, ha azzal saját hadiadósságát tudja csökkenteni.¹ A brit kormány fontosnak tartotta, hogy elhárítsák Magyarország pénzügyi összeroppanását, aminek következményei Közép-és Kelet Európa minden államát súlyosan érinthettek volna, ezért támogatta a jóvátételi fizetések hosszú időre történő felfüggesztését.² Elengedésüket azonban London sem támogatta, nehogy rá nézve káros következményekkel járó precedenst teremtsen általa. Anglia legnagyobb adósa, Franciaország ugyanis kijelentette: csak akkor tudja visszafizetni Angliának a felvett kölcsönöket, ha Németország kifizeti neki a kártérítést a háborús károkért. Következésképpen amennyiben London hozzájárul a magyar jóvátételi fizetés elengedésére vonatkozó kéréshez, azzal precedenst

* A tanulmány az OTKA F 62502 számú projekt keretében, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Nevezetesen kész volt lemondani olyan mértékű magyar kártérítésről, amennyit a szövetségesek elengednek az olasz hadiadósságból. Ormos Mária: *Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése*. Budapest, 1964. 45.

2 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 First Series. Volume XXIV. 1922-1923*. Edited by W. N. Medlicott and Douglas Dakin. HMSO London, 1983. (A továbbiakban DBFP XXIV.) 619-620. Curzon angol külügyminiszter tájékoztatója Alban Young belgrádi angol követnek. 1923. április 28.

teremt Németország számára, és sérülnek saját érdekei. A német jóvátétel elmaradása esetén ugyanis Párizs feljogosítva érezhette magát a kölcsönök törlesztése alól.

A magyar kormány számára a jóvátételi kötelezettség eltörlésén, és az ország számára létfontosságú kölcsön megszerzésén túl az sem volt mellékes, hogy milyen módon jut hitelhez. El akarta kerülni, hogy Magyarország Ausztriához hasonló feltételek mellett kapja a hitelt. Bécs ugyanis kénytelen volt politikai kötelezettségeket vállalni (elvetni az Anschluss-t), és pénzügyeit népszövetségi ellenőrzése alá helyezve, a Népszövetség közvetítésével venni fel a szanálásához szükséges összeget. Az osztrák példa követése tehát azt jelentette volna, hogy a hitel felhasználását a Népszövetség felügyeli, ezáltal a katonai ellenőrzésen túl Magyarország önként elfogadná az ország pénzügyi ellenőrzését is. A magyar kormány és Bethlen István ezért nem akarta az osztrák receptet követni, nehogy a túlzásba vitt siránkozás eredményeként pénzügyi ellenőrzés árán juthasson csak hitelhez.³ Mindezt szem előtt tartva terjesztette a minisztertanács elé a pénzügyminiszter elképzelését az ország szanálására 1923. január 3-án, amit a magyar kormány el is fogadott. Egy héttel később azonban kirobbant Ruhr-vidéki válság.

A Ruhr-vidék francia és belga megszállása, amelyet a német jóvátételi szállítások elmaradására hivatkozva hajtottak végre, mélységes aggodalommal töltötte el a magyar kormányt. Budapest attól tartott, hogy a kisantant hasonlóan jár el vele szemben, mivel helyzete nagymértékben hasonlított Németországhoz. Félelme nem volt alaptalan. Jugoszláviában valóban voltak olyan hangok, amelyek a francia példa követésére szólítottak fel, mondván, hogy Magyarország az ő Németországuk.⁴ A helyzetet súlyosbította, hogy Magyarországon mozgolódnak kezdtek a különböző revansista-félkatonai szervezetek és fegyveres összetűzéseket provokáltak, elsősorban a román határon. A kisantantállamok kollektív tiltakozást intéztek a magyar kormányhoz, a provokátorok elleni határozottabb fellépést követelve. Úgy tűnt, Magyarországnak alig több mint egy évvel Károly második királypuccsa után ismét számolnia kell azzal, hogy az országot katonai támadás éri. Hamarosan kiderült azonban, hogy a helyzet korántsem olyan veszélyes, mint az első pillanatban látszott, és Közép-Európa rendjét nem fenyegeti háború. A kisantant államokban közel sem volt akkora elszántság a beavatkozásra, mint a királypuccsok idején.⁵ Mire mozgósíthattak volna, amit Románia kivételével nem nagyon akartak, már tulajdonképpen le is csillapodtak a kedélyek.⁶ A helyzet komolyságát az utólagos visszaemlékezések jelentősen eltúlozták. Az ország háborús fenyegetettségét, akárcsak Károly áprilisi puccsa alkalmával, a magyar kormányférfiak most is politikájuk helyességének igazolására kívánták felhasználni. A „Ruhr-politika” közép-európai alkalmazásának veszélyét azonban

3 *Az 1924. évi magyar államkölcsön.* 22-23.

4 Vuk Vinaver: *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933.* ISI, Beograd, 1971. 227.

5 Jugoszlávia egyetértett Csehszlovákiával és Romániával a tiltakozó akció szükségességében a magyar–román határon történt állítólagos magyar csapatösszevonások és katonai előkészületek miatt, de elutasította a román kormánynak azt a követelését, hogy katonai demonstrációba kezdjen. *AJ.* 395-9-97. *Pov. Broj.* 1923. január 12.

6 Közrejátszott ebben, hogy a nagyhatalmak nyugalomra intették az ideges kisantant államokat, és Magyarország is beleegyezett abba, hogy nemzetközi bizottság vizsgálja ki az incidenseket. *DBFP XXIV.* 470. Balfour, budapesti angol ügyvivő jelentése Curzon külügyminiszternek. 1923. január 13.

ebben az esetben nem Horthy, hanem az ország miniszterelnöke, Bethlen kívánta felhasználni, mégpedig arra, hogy a teljesítési politika elfogadását indokolja a magyar közvélemény előtt.⁷

Bár Magyarország a Ruhr-krízist és kárpát-medencei továbbgyűrűzését végül komolyabb megrázkódtatás nélkül vészelte át, mindazonáltal ez intő jel volt a magyar kormány és közvélemény számára, hogy az országnak sürgősen rendeznie kell a jóvátétel kérdését. Bethlen elfogadta az 1923 januárja óta hivatalosan magánemberként, valójában az angol kormány tudtával és egyetértésével Budapesten tartózkodó, s a magyar kormányt kapcsolataival és szakértelmével támogató Sir William Good tervét. Az elképzelés szerint a párizsi magyar követnek a Jóvátételi Bizottságtól kérnie kell bizonyos bevételek zálogjogának feloldását, hogy a magyar kormány számára lehetővé váljon egy rövid lejáratú hitel felvétele. Majd a miniszterelnök a pénzügyminiszter társaságában Párizsba utazik, hogy részletesen kifejtse kérésük megalapozottságát.⁸ Miután a nagyhatalmak fővárosaiból és a budapesti képviselőjüktől a magyar kormány úgy értesült, hogy szívesen látnák a magyar kormányfőt és kíséretét, sor kerülhetett Bethlen és pénzügyminisztere európai (London, Párizs, Róma) körújtjára, amit a szomszédos államok, így Jugoszlávia is élénk figyelemmel kísértek.⁹

A magyar miniszterelnök mindhárom fővárosban szívélyes fogadtatásban részesült. Természetes hát, hogy útjának sikere nagy reményeket ébresztett benne. Optimizmusát növelte, hogy még a leghajthatatlanabbnak tartott Franciaország esetében is úgy tűnt: van esélye annak, hogy Magyarországra nézve kedvező álláspontot fog elfoglalni a kérdésben, miután Párizs is szükségesnek tartotta, hogy rendeződjék a helyzet Közép-Európában, ennek pedig egyik sarokpontja volt a magyar politikai (és vele összefüggésben a gazdasági) élet stabilizálódása. A párizsi magyar követ, Korányi Frigyes öt okot is fel tudott sorolni, ami miatt reménykedhettek Franciaország nagyvonalúságában, és csak egyet, amely francia szemszögből nézve a magyar kérés teljesítése ellene szólhatott. Magyarország mellett szólt, hogy a francia kormány a magyar miniszterek meleg fogadásával már kissé „elgaloppírozta” magát, továbbá, hogy a magyar kérés elutasításával a Népszövetség híveit ütötte volna el attól a remek alkalmtól, hogy tettekkel bizonyítsák a Népszövetség jelentőségét.¹⁰ Véleménye szerint Franciaországnak Bethlen belpolitikai helyzetének megerősítése szempontjából is érdeke eleget tenni kérésének. Egyszersmind pedig a magyar kérés teljesítése jó alkalom arra, hogy Párizs bebizonyítsa a világnak: nem hajthatatlan a legyőzöttekkel szemben. Végezetül pedig neki sem érdeke – vélte Korányi –, hogy aránylag csekély jelentőségű konkrét kérdésben ellentétbe kerüljön Angliával és

7 Bethlen jól döntött, amikor felhagyott a jóvátételi kötelezettségek meghatározásának elhúzására és kijátszására irányuló politikával. Annak az esélye ugyanis, hogy Magyarország a jóvátétel ügyének rendezése nélkül nagyobb összegű hitelhez jusson, szinte a nullával volt egyenlő. Bethlen 1924. április 14-i nyilatkozatát lásd: Az 1924. évi magyar államkölcson. 28.

8 DBFP XXIV. 549. Höhler jelentése 1923. március 23.

9 AJ 341-1. 1923. pov. Broj. 713. Milojević beszámolója Bethlen tervezett utazásáról. 1923. április 24.

10 Ami Bethlenék meleg fogadtatását illeti, jugoszláv részről Pašić hangot is adott miatta nemtetszésének a belgrádi francia követ előtt. MOL. K 69. gazd. pol. 1923-123-6.

Olaszországgal. Az egyetlen ellene szóló érvet a magyar követ abban látta, hogy Franciaország igyekezett szorosabban magához édesgetni a Ruhr-vidék megszállása alkalmával habozó magatartást tanúsító kisantantot.¹¹ Mint hamarosan kiderült, az adott politikai helyzetben Franciaországban a Korányi által a magyar kérés teljesítése ellen szólónak tekintett egyetlen érv többet nyomott a latban, mint az az öt, amely az elfogadása mellett szólt.

Bethlen május 4-én adta elő a magyar kormány kívánságait, amelyeket a brit kormány is támogatott. Ám a Jóvátételi Bizottság nem kívánt eleget tenni a magyar kéréseknek. A bizottság erre vonatkozó május 23-i határozata elutasította a magyar kormánynak a jóvátétel fizetésének elnapolására vonatkozó kérelmét, s a Magyarországnak nyújtandó kölcsönt is a Jóvátételi Bizottság felügyelete alatt kívánta lebonyolítani. A határozat szerint a kölcsön összegéből Magyarországnak egy bizonyos részt jóvátétel fizetésére kellene fordítania.¹² A magyar szempontból teljes kudarccal felérő határozat meghozatalában kulcsszerepet játszott a francia politika. Párizs szinte a kisantant megalakulása óta, de 1921-től egyértelműen azon volt, hogy szorosabb kapcsolatot építsen ki, és szinkronba hozza külpolitikáját a kisantant országokkal és Lengyelországgal, amelyekre kelet-európai politikáját lényegében alapozta. Ez a törekvése különösen megerősödött 1923 folyamán, amikor a Ruhr-vidék megszállása nem talált egyöntetű helyeslésre az utódállamok körében. Ebben a helyzetben, amikor – mint azt Korányi párizsi magyar követ helyesen látta – Franciaországnak egyidejűleg fűződött érdeke a magyar gazdaság talpra állításához és az utódállamok fokozott támogatásának megnyeréséhez Párizs – látszólag – az utóbbi mellett döntött.

A francia álláspont akkor vált teljesen elutasítóvá, amikor az olaszok váratlanul megváltoztatták a magyar kéréssel szemben Bethlennek a Jóvátételi Bizottság előtt tartott expozéja alkalmával elfoglalt elutasító véleményüket. Ezúttal arra az álláspontra helyezkedtek, hogy minél nagyobb jóindulatot kell tanúsítani Magyarországgal szemben.¹³ Az olasz nézőpontban beállt hirtelen változás kellemetlenül érintette Franciaországot, és a francia kormány úgy érezte, hogy az olasz kormány döntését követően Magyarország szempontjából beállt kedvező helyzetben neki kell képviselnie a kisantant érdekeit.¹⁴

Valójában ennél bonyolultabb volt a helyzet. Franciaország ugyanis a magyar jóvátétel és kölcsön kérdésében meglehetősen ambivalens magatartást tanúsított. A francia kormánynak, amennyiben a Jóvátételi Bizottságban a saját javaslatát akarta érvényre juttatni az angol javaslattal szemben, biztosítania kellett a maga számára a kisantant és Lengyelország szavazatát, ami – elsősorban Jugoszlávia és Románia elutasító álláspont-

11 MOL. K 69. gazd. pol. 1923-123-6. Korányi jelentése 1923. május 16.

12 *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919-1945. I-IV. II. kötet*, szerkesztette Nemes Dezső, 1956., 386-387.

13 Olaszország minél nagyobb hasznot szeretett volna húzni az ügyből, ezért, hogy szavazatát minél jobb áron értékesíthesse, az olasz kormány az utolsó pillanatig nem foglalt határozottan állást a kérdésben. Róma arra is kísérletet tett, hogy Csehszlovákiára és Romániára támaszkodva, Nagy-Britanniát háttérbe szorítva saját ellenőrzése alá vonja a magyar kölcsön-akciót. Az 1924. évi magyar államkölcsön. 45-46.

14 A budapesti francia követ, Douletet magyarázata jugoszláv kollégájának az elutasító francia álláspont okairól. AJ. 341-1. 1923. Pov. Broj. 955. Milojević jelentése. 1923. június 12.

jának ismeretében – kemény feltételek megfogalmazását indokolta. Másrészt tartott attól, hogy a magyar kérés teljesítésével számára hátrányos precedenst teremt a német jóvátételi kérdés rendezéséhez.¹⁵ Ugyanakkor Párizs a szigorú feltételek kimondása ellenére szükségesnek tartotta, hogy elősegítsék Magyarország minél gyorsabb beilleszkedését az új európai gazdasági és politikai rendbe.¹⁶ Éppen ezért fontosnak tartotta leküzdeni a kisantantnak – mindenekelőtt Jugoszláviának és Romániának – a magyar kölcsönrel kapcsolatos ellenkezését is.¹⁷

A nagyhatalmaknak ezek után hozzá kellett látniuk a kisantant „puhításához”. A francia diplomácia igyekezett a magyar kölcsönhöz való hozzájárulásukat oly módon megnyerni, hogy azt a kisantant érdekében álló lépésnek tüntette fel. A budapesti francia követ Doulcet tájékoztatta jugoszláv kollégáját Milan Đ. Milojevićet: kormánya szükségesnek tartja, hogy Magyarország minél erősebben kötődjön a francia gazdasági érdekekhez, mert így rátehetik kezüket a jelentős magyar pénzügyi forrásokra, és könnyebben tudják ellenőrizni az ország teljes gazdaságát.¹⁸

A brit kormányt különösen kellemetlenül érintette a Jóvátételi Bizottság döntése. Azt javasolta Budapestnek, hogy forduljon közvetlenül az érintett államok kormányaihoz és a kisantant államokhoz, s vállalta, hogy támogatólag fog fellépni érdekében Párizsban és a kisantant kormányoknál.¹⁹ London azonban úgy vélte, hogy a magyar kormánynak is lépéseket kell tennie, bizonyítani jó szándékát, s azonnal változtatni magatartásán, mert anélkül a kisantant biztos, nem egyezik bele semmilyen engedménybe.²⁰ A Jóvátételi Bizottság döntése után a magyar kormánynak nem sok lehetősége maradt. Megfogadta a tanácsot, és elkészítette fellebbezését, amelyet június 13-án eljuttatott a Jóvátételi Bizottság államaihoz.²¹

15 Ez a magyarázat kissé erőltetett volt, mivel a francia félelmek eloszlatására a brit kormány még a döntést megelőzően biztosította Párizst, hogy a magyar jóvátételi rendezést nem fogják precedensként tekinteni a német rendezésnél. *DBFP XXIV.* 658. Lord Curzon távirata Párizsba. 1923. május 17.

16 Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban Thomas Hohler jelentése 1923. március 2-án. Eben arról számolt be Londonnak, hogy a budapesti francia követ, Doulcet hosszasan ecsetelte neki Magyarország nehéz helyzetét, majd arra a megállapításra jutott, hogy Magyarország számára az egyetlen esély a kölcsön, amennyiben nem akarják azt, hogy Ausztriához hasonló helyzetbe kerüljön. *DBFP XXIV.* 532.

17 Nem elhanyagolható szerepet játszott ebben az angolok ilyen irányú befolyásolása sem. London komolyan megnehezített Párizsra, amiért a francia kormány ilyen jelentőségű ügyben döntő szavazatával minden előzetes egyeztetés nélkül a brit javaslat ellen szavazott. *DBFP XXIV.* 737. Lampson távirata Sargentnak. 1923. június 26.

18 *AJ.* 341-1. 1923. *Pov. Broj.* 955. 1923. június 12. Milojevićnek a beszélgetés kapcsán az a személyes véleménye alakult ki, hogy Doulcet nem szeretné, ha Olaszország és Anglia külön frontot alkotna a magyar kérdésben, mert az véleménye szerint tovább rontana a helyzeten. Milojević úgy vélte: a francia követ azt fogja javasolni kormányának, hogy találják meg az arany középutát a magyar kérések teljesítésére, annál inkább, mivel meggyőződése, hogy Magyarország is követni fogja Ausztriát a megbékélés útján. *AJ.* 341-1. 1923. Szám nélkül. 1923. június 13.

19 *DBFP.* XXIV. 675. Curzon távirata Hohlernek. 1923. május 30.

20 Uo.

21 A francia követ feltehetően tájékoztatta a magyar kormányt, hogy megpróbál közbenjárni érdekében a jugoszlávoknál. Erre utal, hogy bár a magyar külügyminiszter már június 11-én elküldte Kolossa Ferencnek, a belgrádi magyar követnek a magyar kormány kölcsönre vonatkozó jegyzékét, 12-én mégis arra utasította Kolossát, hogy további utasításig várjon az átadásával. Csak 13-án, miután Doulcet a fenti értelemben beszélt Milojevićtyel, hagyta jóvá Daruváry Géza külügyminiszter a jegyzék átadását, amelyet a magyar követ végül június 15-én nyújtott át a jugoszláv külügyminiszternek. *MOL.* K 82. 117. 1923. június 16.

A magyarországi események és a magyar kormány engedékeny hozzáállása a revizionista hangokkal szemben, nemcsak a kölcsön folyósításához való kisantant hozzájárulást tették kétségessé, de az angol támogatás megvonásával is fenyegettek. Az angol neheztelés közvetlen kiváltó oka a március 28-ai kecskeméti incidens volt, amikor is a katonai ellenőrző bizottság tagjai, köztük az angol is, csak a jó szerencsájüknek köszönhették, hogy épp bőrrel kimenekültek a lincs-hangulatban lévő tömegből. A magyar kormány az ügy kapcsán foganatosított intézkedéseit, s a letartóztatott négy személyre kirótt büntetést elégtelennek ítélték Londonban.²² A brit kormányuk ugyan feltett szándéka volt megtenni minden lehetséges lépést, hogy megakadályozza Magyarország pénzügyi összeomlását, és kész volt diplomáciai támogatást is nyújtani Budapestnek, de ezt nem tehette mindaddig, amíg a magyar kormány nem adott neki elégtételt a kecskeméti incidensért.²³ Bethlen nem kockáztathatta egyetlen őszinte támogatója, London jóindulatának elvesztését. Június 22-én, két nappal az angol figyelmeztetés után, a budapesti angol követ, Thomas Hohler már arról számolhatott be, hogy Bethlen a nagyhatalmak képviselőitől személyesen kért elnézést a történetekért, s bejelentette, hogy elhatározta a hadügyminiszter, Belitska tábornok leváltását.²⁴

A kecskeméti incidens, és az elhibázott magyar jegyzék azonban nem befolyásolta a magyar kérés fontosságának brit megítélését. A brit külügyminisztérium és pénzügyminisztérium között teljes egyetértés volt abban, hogy Magyarországnak nem szabad Ausztria útjára lépnie, vagyis nem követheti az osztrák inflációs politikát és összeomlást a kölcsön megszerzése előtt.²⁵ London eltökélt volt abban, hogy mihamarabb a körülmények úgy alakulnak, diplomáciailag is támogatni fogja a magyar kormány fellebbezését a Jóvátételi Bizottságban helyet foglaló kormányoknál.²⁶ Úgy tűnt, hogy a siker kulcsa a kisantant-államok kezében van. Amennyiben ők beleegyeznek Magyarország megsegítésébe, Franciaországnak, miután London biztosította, hogy nem kell tartania a magyar ügynek a német jóvátétel rendezésénél precedensként való felhasználásától, nem lesz oka az ellenkezésre.²⁷

A csehszlovákok megnyerését Londonban nem tartották különösebben nehéznek: Prágának nem voltak jóvátételi követelései Magyarországgal szemben, és miután kölcsönhöz szeretne jutni Nagy-Britanniában, a brit kormányuk megvoltak az eszközei meggyőzésére. Bukarest meggyőzésére a brit kormányuk ugyan nem ált rendelkezésére nyomósabb érv, mert a románok már hozzájutottak a kölcsönhöz, de Londonban feltételezték, hogy miután a román hadsereg nemrégiben fosztotta ki meglehetősen alaposággal Magyarország

22 Az angol kormány neheztelését fokozta az ügy kapcsán átadott - angol vélemények szerint a pimaszság határát súroló - magyar jegyzék, amelyben mentegették a támadókat. *DBFP. XXIV.* 688-689. Hohler jelentése. 1923. június 1.

23 *DBFP. XXIV.* 728. Curzon külügyminiszter távirata Hohlernek. 1923. június 20.

24 *DBFP. XXIV.* 731. Hohler jelentése 1923. június 22.

25 *DBFP. XXIV.* 737. Lampson Sargentnak, 1923. június 26.

26 Uo. Fontosnak tartotta azonban leszögezni, és ezt az esetleges félreértések elkerülése végett a kisantant-államokkal is egyértelműen közölni, hogy Nagy-Britannia igen is nagyon komoly ellenőrzést kíván a kölcsönnel felhasználására. A jugoszlávok ugyanis ennek hiányára hivatkoztak az eredeti brit tervezet elutasításánál.

27 Egyetlen oka az ellenzésre az lehet, hogy attól tart, a döntést a német jóvátétel ügyében ellen használhatják fel. A brit kormány azonban biztosította, hogy ettől nem kell tartania. *DBFP. XXIV.* 658.

nagy részét, a magyar jóvátétel nem lehet, és nem is szabad, hogy olyan sürgős legyen Románia számára.²⁸ A Foreign Office-ban a legnagyobb ellenállásra Jugoszlávia részéről számítottak. Nem voltak bizonyosak afelől, hogy Belgrád bármely közvetlen megkeresésükre pozitívan reagál, miután semmilyen hatékony nyomásgyakorló eszköz nem áll a rendelkezésükre. Ezért a legjobb megoldásnak a kerülő utat látták, azt ha a csehszlovákokon keresztül próbálnak hatni rájuk.²⁹

A britek kezére játszott Beneš tervezett párizsi és londoni útja, amelyet a Foreign Office alkalmasnak látott arra, hogy nyomást gyakoroljon a csehszlovák külügyminiszterre, nem csak abban, hogy Csehszlovákia kedvezően álljon a magyar kéréshez, hanem, „hogy a románokat és a szerbeket is a helyes útra terelje.”³⁰ A brit külügyminisztériumban figyelmeztették a londoni csehszlovák követet, Mastny-t, hogy őfelsége kormánya mekkora jelentőséget tulajdonít a magyar pénzügyi helyzet helyreállításának, s azt is értésére adták, hogy ebben számítanak Csehszlovákia támogatására is.³¹ Mastny meglepődött ezen a fordulaton, és elképzelhetőnek tartotta, hogy amennyiben az angol kormány összeköti a csehszlovák hitelfelvételt a magyar kölcsön ügyével, Beneš inkább lemondja londoni útját. A Foreign Officeban azonban nem ijedtek meg a lehetőségétől, hogy le kell mondaniuk Beneš londoni viszontlátásáról. Ahogy az várható volt, Beneš Párizsból nem fordult vissza, s július 13-án már az angol külügyminisztérium épületében biztosította Curzont: mindent meg fog tenni, ami módjában áll, hogy román és jugoszláv szövetségeseit meggyőzze a Magyarországnak adandó kedvezmények szükségességéről.³²

*

A nagyhatalmak és közvetítőik biztatására és közbenjárására valóban nagy szükség volt. Jugoszlávia ugyanis tartotta magát korábbi, 1922 végén kialakított álláspontjához, és továbbra is úgy vélte, Magyarország annál békülékenyebb lesz, minél jobban kimerül gazdaságilag.³³ Belgrád nézete szerint a magyar kormány továbbra sem hagyott fel a katonai előkészületekkel, és az ország korábbi integritásának helyreállítására irányuló irredenta propagandával. A jugoszláv kormány a kisantant szempontjából elődeges fontosságúnak tartotta, hogy Magyarországot minél nagyobb jóvátétel fizetésére kötelezzék.³⁴ A Ruhr-konfliktus nyomán ismét kiújuló határincidenteiket, és a Magyarország

²⁸ *DBFP. XXIV.* 668. Hohler jelentése Curzonnak. 1923. június 1.

²⁹ Uo.

³⁰ *DBFP. XXIV.* 737. Lamson távirata Sargentnak. 1923. június 26. Beneš Londoni utazásának célja a Baring bankhálzával való szerződés aláírása volt a csehszlovák kölcsön második tranche-járól.

³¹ Az angol kormány nem tilthatja meg a kölcsön folyósítását Csehszlovákiának, amennyiben a pénzügyi folyósítási kívánja azt, mint ahogy nem is erőltetheti rá azt a pénzügyi piacra, amennyiben abban nincs meg a hajlandóság erre, közölték az ügyben ugyancsak eljáró Angol-Oszipák és Angol-Cseh bankok igazgatójával, George Young-gal. Módjában áll viszont támogatni a kölcsönt, amennyiben helyesnek tartja, vagy megvonni tőle a támogatást, mint a jelen esetben, amikor a kölcsönt felvevő hitelező rövidlátónak bizonyul. *DBFP. XXIV.* 763-764. A Foreign Office tájékoztatója a Treasury-nak. 1923. július 6.

³² *DBFP. XXIV.* 776. Curzon tájékoztatója Sir. G. Clerk prágai angol követnek. 1923. július 20.

³³ *AJ.* 395-9-97. *Pov. Broj.* 14203. 1922. december 31.

³⁴ Uo.

fegyverrejtegetését igazolni látszó egyre szaporodó terhelő bizonyítékokat Belgrádban arra kívánták felhasználni, hogy elejét vegyék „a magyar jajgatás iránti szentimentalizmus térhódításának.”³⁵

Magyarországgal szembeni fenntartásai alátámasztására Jugoszlávia remek szövetségesre talált a magyar emigrációban. A Belgrádban tartózkodó Károlyi, Jászi és Linder 1923. április 23-án átnyújtotta a magyar jóvátétel és kölcsön ügyében megfogalmazott emlékiratát a jugoszláv kormánynak, amelyet az nem mulasztott el felhasználni a Magyarországnak teendő engedmények opponálásakor.³⁶ A magyar emigráció prominens személyiségei egységes, az emigráció minden csoportját tömörítő külpolitikai frontot kívántak alakítani, hogy – mint mondták – javítsanak Magyarország katasztrofális helyzetén. Jegyzékükben kérték, hogy a kisantant államok a magyarországi kölcsönhöz való beleegyezésüket kössék a magyarországi demokratikus változásokhoz, ami nézetük szerint egyedül alkalmas Közép-Európa stabilitásának biztosítására. Elleneztek az osztrák recept magyarországi alkalmazását, mivel a két ország politikáját szögesen ellentétesnek ítélték. Úgy vélték, hogy minden könnyítés csak a fennálló rendszert erősítené, amely állandó háborús fenyegetést jelent Közép-Európában. Az emigráció felajánlotta, hogy minderre egy kiáltványban is felhívja a Népszövetség és az érintett államok figyelmét, és ismerteti a valós magyarországi helyzetet.³⁷

Belgrád támogatta a magyar emigráció kiáltványának, és az azt támogató kisantant deklarációnak a közzétételét, mert úgy vélte, hogy abból mindenképpen csak haszna származhat. Ha ugyanis – vélekedett a jugoszláv vezetés – Horthy rendszere elfogadja az emigráció által megfogalmazott feltételeket, úgy a felszabaduló demokratikus erőknek köszönhetően teljesebben be a sorsa.³⁸ Ha viszont nem egyezik bele a követelésekbe, amit Belgrádban sokkal valószínűbbnek tartottak, akkor olyan mértékű erkölcsi sérülés éri, amely a végét okozza, mert a nép szemében a hatalom bitorlójaként jelenne meg.³⁹

Míg tehát a csehszlovákokra és a románokra hatottak a nagyhatalmak intései, a belgrádi kormány egyformán elutasította a brit, a francia és az olasz javaslatokat.⁴⁰ A jugoszláv

35 Milojević ezért azt javasolta: hívja föl a francia kormány figyelmét arra, hogy Magyarország továbbra is Németország legőszintébb szövetségese, s tüzött előnyökhöz juttatása egyet jelentene azzal, hogy hozzákezdene Németország talpra állításához. AJ. 341-1. 1923. Pov. Broj. 713. 1923. április 24.

36 A Dalmáciában tartózkodó Károlyi kifejezetten e célból érkezett Belgrádba, ahol találkozott a magyarországi rendszer demokratikus normákhoz való közelítésének lehetőségét tanulmányozó Seaton Watsonnal is. *DBFP. XXIV.* 602. Alban Young jelentése. 1923. április 19. Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy az angol kormány nem örült Seaton Watson belgrádi ténykedésének, és óva intette a professzort attól, hogy beleavatkozzon a magyar jóvátétel és kölcsön ügyébe, tovább bonyolítva az egyébként is roppant nehéz és összetett problémát. *DBFP. XXIV.* 619. Curzon távirata Young belgrádi angol követnek. 1923. április 18.

37 Magyarország elleni kifogásai ellentétpárok alkalmazásával igazán a kisantant szája íze szerint íródtak. Ausztria lefegyverzett, míg Magyarország költségvetésének jelentős részét háborús készülődésre használja; Ausztria békülékeny, ellenben Magyarország milliárdokat költ revíziós propagandára; az előbbi takarékoskodik, a másik pazarol; Michael Hainisch szerény polgár – Horthy keleti kényúr; Ausztria demokratikus ország, míg Magyarországon fegyveres különtményesek uralkodnak, és a nép jogfosztott. AJ. 341-1. 1923. Pov. Broj. 3951. 1923. április 25.

38 Közelebről nem nevezték meg, milyen „demokratikus magyar erő” lenne képes átvenni a magyarországi kormányzás terhét.

39 AJ 341-1 1923. pov. Broj. 3951. 1923. április 25.

40 *DBFP. XXIV.* 675-676. Curzon Hohlernak. 1923. május. 30.

külügyminiszter, Momčilo Ninčić a magyar rendszert sem politikai orientációját, sem a békeszerződéssel szemben tanúsított magatartását tekintve nem tartotta méltónak a könnyítésekre.⁴¹ Minden áron meg akarta akadályozni, hogy a magyar kormány külföldről szerezzen kölcsönt az ország pénzügyi–gazdasági talpra állításához, és fokozatosan felszabadítsák az ország vagyonát a zálog alól.⁴² A jugoszláv kormány csak azzal a feltétellel látta elképzelhetőnek a magyar kölcsön odaitélését, ha annak jelentős részét a jóvátétel fizetésére fordítják; ha a kölcsön felhasználását szigorúan ellenőrzik; ha garantálják a lefegyverzés végrehajtását – e célból a kisantant egy képviselője tagja lett volna az ellenőrző bizottsagnak; és ha Magyarország kötelezi magát, hogy lojális szomszédként viszonyul az utódállamokhoz.⁴³

Ninčić fontosnak tartotta, hogy a kisantant államai ebben a kérdésben is egységes álláspontot foglaljanak el.⁴⁴ Ehhez, miután Csehszlovákia messze nem volt olyan mértékben érintett az ügyben, mint Bukarest és Belgrád, a jugoszláv külügyminiszter elsősorban a román kormány segítségére számított.⁴⁵

A kisantant azonban, akárcsak nagy névrokona, nem volt egységes ebben a kérdésben (sem), bár közel sem volt olyan éles és mély közöttük az ellentét, mint Anglia és Franciaország között 1923 májusában. A magyar kérés teljesítéséhez való hozzájárulását magyarországi belpolitikai változásokhoz (lehetőleg a szociáldemokraták bevonásához a kormányba) kötő Csehszlovákia lényegesen kedvezőbb hangnemben nyilatkozott a magyar kérésről, mint szövetségesei. Prágának nem voltak Magyarországgal szemben jóvátételi követelései, ellentétben Belgráddal és Bukaresttel, amelyek számítottak a magyar államtól jóvátétel címen folyósítandó anyagi juttatásokra. Mint láttuk, Csehszlovákia különösen Beneš londoni látogatása után vált megértővé a magyar kormány kérése iránt, ahol nyíltan közölték a külügyminiszterrel: Prága csak akkor számíthat kölcsönre, ha a soron következő konferenciáján a kisantant kedvező döntést hoz Magyarországgal kapcsolatban.⁴⁶

Beneš azonban már ezt megelőzően is igyekezett meggyőzni szövetségeseit arról, hogy fontos engedniük a nagyhatalmi nyomásnak.⁴⁷ A csehszlovák külügyminiszter elismerte: a magyar kölcsön ügyében Jugoszlávia és Románia érdekeltbbek Csehszlovákiánál, ennél fogva nekik kell magukhoz ragadniuk a kezdeményezést, mint ahogy azt egy évvel korábban Ausztria esetében Csehszlovákia tette. Elismerte azt is, hogy Csehszlovákiának, mint ipari országnak valóban érdeke Magyarország gazdaságának némi javulása, ami ellentétben áll szövetségesei érdekével. Ám rögtön hozzátette: mivel politikai érdekeik azonosak, Prága tiszteletben fogja tartani az ő érdekeiket. Akárcsak Magyarország nép-

41 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 4564. Ninčić távirata Bukarestbe. 1923. május 10.

42 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 5727. Ninčić Bukarestbe. 1923. június 17.

43 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 4865. 1923. május 18.

44 Ennek megfelelően utasította követét, hogy ne engedje közös képviselőjüket ilyen megoldás mellett szavazni. AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 264. A bukaresti követ jelentése. 1923. május 11.

45 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 4683. 1923. május 13.

46 Ádám Magda: *A kisantant és Európa. 1920-1929*. Budapest, 1989. 220.

47 Miután a prágai angol követ külügyminisztere utasításának megfelelően már május végén, a magyar fellebbezés előtt megkereste Beneš, hogy előkészítse a terepet a magyar kérésnek, egyúttal megkérje a csehszlovák külügyminisztert, hogy használja befolyását a kisantant megnyugtatására. *DBFP. XXIV.* 675. Curzon Clerknek. 1923. május 30.

szövetségi felvételénél, Beneš most is óvott a hiábavaló ellenkezéstől, mivel Párizsban és Londonban egyértelművé tették előtte, hogy a kölcsön mellett vannak, és azt akarják, hogy a kisantant engedjen. Taktikai megfontolásból azonban ellenezte, hogy azonnal engedjenek a nagyhatalmak kérésének. Célszerűnek tartotta, ha a kisantant csak erős nyomás hatására teszi engedményeit, elkerülve, hogy Magyarország ezt saját győzelmeként értékelhesse.⁴⁸

Jugoszláviában azonban nem osztották Beneš nézeteit. Belgrádban a magyar kölcsön ügyét kizárólag politikai kérdésnek tekintették. Elismerték, hogy gazdasági téren Csehszlovákiánál is több hasznuk származna abból, ha Magyarország gazdaságilag megerősödik, mert könnyebben tudná fizetni a jóvátételt. Mégis úgy vélték, hogy az egyetlen dolog, amit szem előtt kell tartani, az a politika. Ha ugyanis Magyarország megkapja a kért kölcsönt, még rosszabb szomszédja lesz Jugoszláviának, mint korábban, még inkább hinni fog a revízió lehetőségében. A jugoszláv külügyminiszter-helyettes, Miloš Trifunović ezt úgy összegezte: nem lehet biztosra venni, hogy a gazdaságilag megerősödött Magyarországon Csehszlovákia jobb vásárlóra talál, de azt igen, hogy veszélyesebb ellensége lesz.⁴⁹

A júniusi bulgáriai puccs után, amikor a Jugoszláviával akár engedmények árán is modus vivendi-re törekvő kormányfőt, Alekszandar Sztambolijeszt meggyilkolták, különösen nehéznek ígérkezett rábírn Jugoszláviát, hogy feladja Magyarországgal szembeni merev álláspontját.⁵⁰ Az antant hatalmak megpróbálták hatni Belgrád álláspontjára. Franciaország követe ijesztgetéssel próbálta jobb belátásra bírni Belgrádot, mondván, ha a magyar kormány nem kapja meg a kölcsönt, úgy Olaszország teljesen magához fogja „édesgetni”, és befolyása alá fogja vonni Magyarországot.⁵¹ Anglia budapesti képviselője, Hohler pedig különleges bizottság felállítását javasolta a Népszövetség keretében, amely a helyszínen oldaná meg a vitás ügyeket.⁵²

A kisantant a magyar kölcsönrel kapcsolatos közös álláspontját július végi sinaiai tanácskozásán alakította ki. Itt, részben Beneš hatására, és az angol kormány által kilátásba helyezett „kölcsönstopnak” köszönhetően, sikerült némileg közelíteni az álláspontokat, és feltételekkel ugyan, de hozzájárultak a Magyarországnak nyújtandó kölcsönhöz. A határozat azonban lényegében ugyanazokat a feltételeket tartalmazta, amelyeket Jugoszlávia még

48 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 5900. 1923. június 22.

49 Uo.

50 A jugoszláv külügyminiszter úgy vélte, hogy az adott gazdasági viszonyok közepette az aktuális magyar rendszerek nem szabad, sőt káros nagyobb engedményt tenni, mivel a szófiai események után az csak felbátorítaná a legyőzött államok „forradalmi” elemeit. Ezért javasolta: a kisantant államai Párizsban lépjenek fel együtt a Jövátételi Bizottság előtt, hogy ne változtassa meg a május 23-i határozatát. AJ 395-9-97. Pov. Broj. 5727. Ninčić távirata Bukarestbe. 1923. június 17.

51 AJ. 341-2. 1923. Szám nélkül. Milojević jelentése. 1923. június 30.

52 A budapesti jugoszláv követ azonban határozottan elutasította ilyen bizottság Jugoszláviába küldését, mert – mint mondta – az ellentétékért egyedül Magyarországot terheli a felelősség. Ő nem teljesítette a békeszerződés feltételeit, ő tart fenn táborokat, és jugoszláv állampolgárokat börtönöz be, amit a jugoszláv kormány türelmesen elvisel. A magyar kormány emellett azzal, hogy a vitás kérdésekkel a Népszövetséghez fordul, közvetve saját nacionalista propagandáját segíti elő, amit – vélte Milojević – Jugoszláviának érdekében áll megakadályozni. A jugoszláv külügyminiszter maradéktalanul egyetértett budapesti képviselője értékelésével. AJ. 341-2. 1923. Pov. Broj. 6537. 1923. július 8. A külügyminisztérium távirata a londoni jugoszláv követségre.

májusban megfogalmazott. Magyar szempontból eredménynek legfeljebb azt lehetett tekinteni, hogy az utódállamok elvi nyilatkozatot tettek, amely szerint közösen beleegyeznek a kölcsön megadásába. A leglényegesebb követelés továbbra is az volt, hogy a kölcsönt a Jóvátételi Bizottságon keresztül bonyolítsák le, és felhasználását is az ellenőrizze; továbbá, hogy a magyarországi leszerelést ellenőrző bizottságban a kisantant is kapjon képviseleti jogot. Abban az esetben, ha Magyarország két kölcsönt kapna, amelyből az első nem haladja meg az 50 millió koronát, a kisantant hajlandó volt lemondani a belőle folyósítandó jóvátételről, de a második (nagyobb) kölcsön jelentős részét továbbra is a jóvátétel fizetésére kívánta fordíttatni. Felajánlotta viszont, hogy nem kívánja sem a nagyhatalmak, sem a Népszövetség garanciáját a kölcsönre, mivel biztosítéknak elegendőnek tartja a magyar gazdasági erőforrásokat.⁵³ Ezt a „nagyvonalú” gesztust a kisantantállamok annál is könnyebben megtehették, mivel nem az ő pénzükről volt szó, lévén, hogy nem ők adták a hitelt. Másrészt ez a felajánlás alkalmasnak látszott arra, hogy leszereljék a magyarok – úgymond – „jajgatását”, amellyel azt igyekeznek bizonyítani, hogy Magyarországot mennyire megnyomorította Trianon.

A kölcsön ügyében ilyenformán patthelyzet alakult ki. Egyértelművé vált, hogy a magyar kormánynak, ha át akarja hidalni az ellentéteket, és kölcsönhöz akar jutni, személyesen kell tárgyalnia a kisantanttal. Ezt tanácsolták a nagyhatalmak is, elsősorban Anglia kormánya, de Franciaországé is. Budapest addigra maga is belátta a közvetlen tárgyalások szükségességét. Kihasznlva a Népszövetség őszi ülészsaka kínálta lehetőséget – mégiscsak kevésbé volt megalázó semleges területen alkudozni, és a kisantant jóindulatát ott kérni, mint ha Belgrádba, Bukarestbe és Prágába kellett volna utazni, ahogy kisantant részről javasolták – Bethlen és külügyminisztere, Daruváry Géza külön-külön megbeszéléseket kezdeményezett a kisantant államok vezetőivel.⁵⁴

*

A szeptemberi genfi népszövetségi ülészsakon a korfui incidens kapcsán kirobbant görög–olasz konfliktus kötötte le a hatalmak figyelmét. A magyar kölcsön ügyében nem volt várható végleges döntés. Ennek ellenére komoly előrelépés történt a kisantantállamok beleegyezésének elnyerésében. A leghajthatatlanabb álláspontot képviselő Jugoszlávia külügyminiszterével, Momčilo Ninčićyel Bethlen szeptember 8-án tárgyalt a kölcsönről. Bár az angolok, saját megítélésük szerint, minden tőlük telhetőt megtettek, hogy nyomást gyakoroljanak rá,⁵⁵ Ninčić nem sok hajlandóságot mutatott arra, hogy megváltoztassa álláspontját. Nyíltan kifejtette: Szerbiában az az általános vélemény, hogy számukra kívánatosabb egy szegény, mint egy gazdag, nagysúlyú és újból talpra állított Magyar-

53 *Az 1924. évi magyar államkölcsön.* 66.

54 Beneš szívesen találkozott volna Bethlennel Prágában, vagy a semleges Bécsben, míg a jugoszlávok örömmel látták volna vendégül Bethlent, és Ninčić kilátásba helyezte a látogatás viszonzását. DBFP. XXIV. 711-712. Alban Young jelentése. 1923. június 14.

55 *DBFP XXIV.* 855. Niemeyer jelentése. 1923. szeptember 18.

ország, mert ez utóbbi olyan kombinációkba is bevonható, amelyek Szerbiára nézve kedvezőtlenekek.⁵⁶ Ebből kifolyólag Ninčić – hangsúlyozva, hogy személy szerint nem kívánja megghiúsítani a kölcsönt – kijelentette: kénytelen ellene szavazni, még ha szövetségesei nem támogatják is, és egyedül marad véleményével.⁵⁷ A budapesti jugoszláv követ, Milojević osztotta főnöke véleményét. Úgy látta, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok csak akkor és csak addig fejlődhetnek „egészségesen”, ameddig Jugoszlávia képes megakadályozni Magyarország gazdasági megerősödését, és a jugoszláv gazdasági erőforrások kiaknázását Magyarország részéről. Magyarországot békés kijelentései ellenére továbbra is Jugoszlávia ellenségének tartotta, amely annál kevésbé lesz veszélyes országukra, minél gyengébb gazdaságilag. Ezért a kisantantnak elemi érdeke minél nagyobb fokú ellenőrzést biztosítani a maga számára a kölcsön összegének felhasználásában.⁵⁸

Mindezek ismeretében joggal furcsállhatjuk, hogy a magyar miniszterelnök genfi tárgyalásai viszonylag könnyen és gyorsan eredményre vezettek. Kisebb áldozatok árán Bethlennek sikerült külön-külön megegyeznie mindhárom kisantantállammal, s ezek végül is – miután sikerült engedményekre bírniuk Magyarországot – engedtek a nyomásnak, és elfogadták a kölcsön folyósításának a nagyhatalmak, elsősorban Anglia által meghatározott feltételeit. Az elképzelés szerint a nagyhatalmak a magyarországi pénzügyi és gazdasági helyzet feltérképezésére bizottságot küldenek ki, majd a magyar kormány és a Népszövetség pénzügyi bizottsága együtt dolgozza ki rekonstrukciós tervet. Ennek életbeléptetéséhez azonban a Jóvátételi Bizottság beleegyezése is szükséges. A terv végrehajtásának ellenőrzését a Népszövetség által kiküldött ellenőrző bizottság hatáskörébe utalták, amelyben egy később megállapítandó formula alapján, Magyarország hitelező államai is részt kapnának.⁵⁹ Ez utóbbi feltétel alkalmas volt arra, hogy biztosítsa a kisantant folyton hangoztatott kívánságát, hogy részt vegyen az ellenőrzésben, de csak abban az esetben, ha a hitelnyújtásban is részt vesz.⁶⁰ Miután azonban feltételezhető volt, hogy az utódállamok nem fognak tolongani a magyarországi kölcsön jegyzésében, ez egyben biztosította Anglia vezető szerepét a kölcsön ellenőrzését végző bizottságban.⁶¹ Ez egyébként ekkor már Magyarország kívánságainak is tökéletesen megfelelt, mivel

56 Az 1924. évi magyar államkölcsön. 73. Úgy tűnt, Ninčić személy szerint jóindulattal áll az ügyhöz, de tartott az otthoni reakcióktól. *DBFP. XXIV.* 855. Niemeyer jelentése. 1923. szeptember 18.

57 Az 1924. évi magyar államkölcsön. 73.

58 A.J. 341-1 1923. Pov. Broj. 1374. Milojević jelentése a magyar külpolitikáról és Magyarország gazdasági helyzetéről. 1923. augusztus 26.

59 Az 1924. évi magyar államkölcsön. 77-78.

60 Uo.

61 Az utódállamok valóban nem tolongtak a kölcsön jegyzésében, de Csehszlovákia ennek ellenére komolyabb összeggel, több mint 12 millió aranykoronával (a teljes kölcsön 5%-a) részt vállalt benne. A magyar kormány kezdeti tiltakozása ez ellen hamar megtört, miután Londonban nemes egyszerűséggel tudomására hozták: nincs abban a helyzetben, hogy ilyen jelentős összegről lemondjon, arról nem is beszélve, hogy ellenkezésével növelné a befektetők bizalmatlanságát a Magyarország és szomszédai közötti kielégítő viszonytal kapcsolatban. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939. First Series. Volume XXVI.* Central Europe and the Balkans 1924, German Reparation and Allied Military Control 1924. Edited by W. N. Medlicott and Douglas Dakin HMSO 1985 (A továbbiakban *DBFP. XXVI*) 215. MacDonald utasítása Hohlernak. 1924. május 29.

Bethlenék igyekezete – felhagyva az eredeti elképzeléssel, hogy bárminemű külföldi ellenőrzést el kell kerülni – ekkor már annak a kivédésére irányult, hogy a kisantant bármilyen jogcímen ellenőrzést gyakorolhasson Magyarország felett.⁶²

Csehszlovákia és Románia esetében nyilvánvaló volt az angol befolyás, mivel mindkét állam Angliában kívánt kölcsönhöz jutni.⁶³ Jugoszláviával azonban másként állt a helyzet. Belgrád álláspontjának megváltoztatásában ugyanis nem annyira Anglia, mint inkább Franciaország, mindenekelőtt pedig Olaszország játszott döntő szerepet. Angliának ekkor Franciaországgal ellentétben, nem volt lehetősége pénzügyi nyomást gyakorolni Jugoszláviára.⁶⁴ Belgrád ugyanis, miután 1923 márciusában meghiúsult tervezett angolai fegyvervásárlása, teljesen közömbösnek mutatkozott Jugoszlávia angolai pénzügyi lehetőségeit illetően.⁶⁵ A britekben csaldott jugoszlávok már áprilisban tárgyalásokba kezdtek a francia kormánnyal egy 300 millió frankos fegyvervásárlási kölcsönről, amit Poincaré Pašić szeptemberi párizsi látogatása alkalmával meg is ígért Belgrádnak.⁶⁶

Ami Olaszországnak a magyar kölcsönnel kapcsolatos álláspontját illette, egyetérthetünk Magyarországról római követének, Nemes Albertnek a megállapításával, miszerint Magyarország, ha másért nem, hát önzése miatt számíthatott Róma segítségére. Olaszország önzése Nemes szerint abban állt, hogy Mussolini minden áron el akarta kerülni még a látszatát is annak, hogy bármely közép-európai kérdés rendezésénél félretolható.⁶⁷ Mussolini éppen 1923. szeptember közepén ütött meg keményebb hangot Jugoszláviával szemben a rijekai (fiumei) kérdés rendezése ügyében.⁶⁸ Jugoszláviában is ekkor alakult ki konszenzus a politikai élet vezetői között abban, hogy bármi áron meg kell egyezni Olaszországgal. Ebbe a képbe nyilvánvalóan nem illett bele a dacolás Rómával. Két tényező, az olasz Mussolini és a francia frank, együttesen elegendő volt ahhoz, hogy Jugoszlávia megváltoztassa a magyar kölcsönről korábban kialakított véleményét. Belgrád hozzájárult ahhoz, hogy a Magyarország bizonyos jövedelmeire lekötött zálogjogot felfüggeszék, egy olyan nagyságú és lejáratú hitel javára, amely elegendő Magyarország pénzügyi rekonstrukciójához.

62 A jugoszlávok úgy tudták, hogy Bethlen, ha már nem tudta elkerülni az ellenőrzést, legszívesebben egy tekintélyes angol arisztokratát szeretett volna Magyarország főbiztosának kineveztetni. AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 10058. Milojević jelentése. 1923. október 24.

63 Az angol külügyminiszter ismételten aláhúzta, hogy az ügy további elhúzódása súlyosan érintheti a kisantantállamok pénzügyi lehetőségeit Nagy-Britanniában. *DBFP. XXIV.* 809. Curzon távirata Prágába. 1923. augusztus 18. Az angol pénzügyminisztériumban még novemberben is úgy vélekedtek, hogy amíg a magyar rekonstrukciós terv nincs elfogadva és átültetve a gyakorlatba, Románia nem számíthat a brit pénzügyi körök segítségére. A Treasury-ban ugyan elégedettek voltak az ügyben tanúsított román magatartással, de azt nem tartották elegendőnek ahhoz, hogy elnyerje a befektetőknek a délkelet-európai stabilitásba vetett bizalmát. *DBFP. XXIV.* 884. Curzon távirata a bukaresti angol követségre. 1923. november 16.

64 *DBFP. XXIV.* 822. Howe belgrádi angol ügyvivő jelentése 1923. augusztus 27.

65 A jugoszlávoknak ugyanis nem sikerült megszerezniük valamely brit banknak a brit hadügyminisztérium által kért garanciáját. *DBFP. XXIV.* 477. A War Office a Foreign Office-nak. 1923. január 16.

66 A szerződés aláírására a francia hadügyminisztériummal november 13-án került sor, míg a francia szenátus csak december 17-én hagyta jóvá a hitelt. Vuk Vinaver: *O spoljnopolitičkoj orientaciji Jugoslavije 1920-1925.* In: Zbornik Matice srpske za društvene nauke. Broj 44. 1966., 47-48.

67 MOL. K 64. Res.pol. 1924-10-23 568/res. Nemes jelentése. 1923. október 18.

68 Azt, hogy a kilátásba helyezett erőteljesebb olasz fellépést nem tanácsos üres fenyegetőzésnek tekinteni, bizonyította a mód, ahogy Olaszország „elégítelt” vett az albán–görög határon meggyilkolt olasz tisztékért: megszállva Korfu szigetét.

Genfből hazatérve úgy látszott, hogy sínen van a kölcsön ügye, és a jóvátétel közeli fizetése sem fenyegeti Magyarországot. Hamarosan kiderült azonban, hogy sem a kölcsön, sem a jóvátétel ügye nem lefutott dolog. A kölcsön tekintetében bonyolította a helyzetet, hogy felvetődött egy politikai jegyzőkönyv szükségessége.⁶⁹ A jóvátétel ügyében pedig decemberben kiderült, hogy a Jóvátételi Bizottság a kölcsönrel egyidejűleg meg akarja határozni Magyarország jóvátételi kötelezettségeit is, aminek esetleg az lett volna a következménye, hogy Magyarország mégsem kap haladékat a kártérítés fizetése alól.⁷⁰ Ez viszont azt eredményezhete, hogy – mivel Anglia és a pénzügyi körök visszautasítottak bármilyen csekély reparációs kifizetést a kölcsön terhére – a kölcsönt a jóvátételi kérdés rendezéséig nem lehet lebonyolítani.⁷¹

Bethlen kénytelen volt ismét tárgyalóasztalhoz ülni a kisantant politikusaival. Időközben elkészült az ország gazdasági és pénzügyi állapotát felmérő népszövetségi vizsgálat. A népszövetségi vizsgálóbizottság november 16-án közzétett nyilatkozata szerint a magyar gazdaság nem volt annyira rossz helyzetben. Az ipar és a kereskedelem fejlett, csak a költségvetéssel és a monetáris politikával vannak gondok, de takarékossgal és hatékonyabb ellenőrzéssel ezeket hamar helyre lehet hozni – vélekedtek Sir John Salter és Joseph Avenol vizsgálóbiztosok. Azt is kijelentették, hogy miután Magyarország nem kap nemzetközi garanciákat, a kölcsön ellenőrzése szigorúbb lesz, mint Ausztria esetében.⁷² A vizsgálat eredménye ugyan összességében kedvező volt Magyarország szempontjából (biztatást jelenthetett a befektetőknek), de Budapestnek a jóvátételről Belgráddal folytatott tárgyalásain nem feltétlenül jelentett előnyt. Megerősítette a korábbi jugoszláv véleményt, hogy a magyar gazdaság lényegesen jobb helyzetben van, mint azt a magyar hivatalos körök feltüntették.

A tárgyalások már decemberben megkezdődtek. Párizsban összeült a magyar albizottság, ahol a kisantant államok mindjárt az elején, december 12-én jelezték: csak feltételekkel járulnak hozzá a magyar rekonstrukciós terv életbe léptetéséhez. Szükségesnek tartották Magyarországot és a kisantant megegyezését bizonyos kiemelkedően fontos ügyek-

69 Túlzás lenne azt állítani, hogy teljesen váratlanul merült fel ennek a szükségessége. Az angol fővárosban már a kölcsön-akció megindításakor biztosra vették, hogy amint Ausztria nyilvánosan megerősítette békeszerződése 88. cikkelyét (vagyis az Anschluss tilalmát), úgy Magyarországnak is vállalnia kell majd a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek ismételt és nyilvános megerősítését. *DBFP. XXIV. 675.* Curzon Hohlema. 1923. május 23.

70 Ninčić ugyan személy szerint beleegyezett Magyarország pénzügyi helyzetének rendezésébe, de Belgrádban a kormány úgy vélekedett, hogy túl messzire ment és azt szeretne volna elérni, hogy a kölcsön (bármelyik) és bármilyen csekély része a jóvátétel fizetésére fordítódjon, annak érdekében, hogy fennmaradjon az elv, miszerint Magyarország köteles jóvátételt fizetni. *DBFP. XXIV. 902.* Clerk jelentése Curzonnak. 1923. december 3.

71 MOL. K 74-1922-1924-1. 1923. 448/res. 1923. december 15.

72 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 10982. 1923. november 21. Ninčić Bukarestbe. Az osztrák és a magyar kölcsön között jelentős különbség volt az összeg mellett a folyósítás módja tekintetében is. Ausztria 650 millió aranykorona hitelt kapott két év alatt, míg Magyarországnak 250 milliót terveztek 2,5 év alatt. Míg Ausztria számára a kölcsön biztosításában, különböző mértékben be lettek vonva különböző kormányok, akik így maguk is érdekeltté váltak a séma sikerében, Magyarország esetében nem tartották szükségesnek kormányok garanciáját. A brit külügyminisztériumban úgy vélekedtek, hogy akárcsak Ausztria esetében, a kincstár élhet a befolyásolás eszközével, hogy a brit bankok és kereskedőházak jegyzzék a kölcsön jelentős részét. Ebben az esetben Nagy-Britanniát igen közelről érintené Magyarország stabilitásának fenntartása, és miután más állami garancia nem lenne a kölcsönre, Londonra hárulna a séma biztosítása. *DBFP XXIV. 906.* A Foreign Office memoranduma a magyar rekonstrukcióról. 1923. december 7.

ben; a szövetséges hatalmak beleegyezését abba, hogy halasszák el az utódállamok békeszerződésből adódó kötelezettségeinek a fizetését⁷³; megállapodást a katonai ellenőrzésről, illetve a magyar rekonstrukció technikai lebonyolításáról. December 18-án Párizsban a kisantant államok kicsit enyhítették a feltételeiket. Vállalták, hogy nem szabják aláírásuk kizárólagos feltételéül az összes függő kérdés rendezését Magyarországgal, megelégszenek azzal, hogy a magyar kormány jóindulattal folytassa velük a tárgyalásokat és kész legyen megfelelő elégtételt adni részükre.

A magyar albizottság januári ülészakán a nagyhatalmak képviselői figyelmeztették erre az ígéretükre Nicolae Titulescu román külügyminisztert, aki decemberben a kisantant-államok szószólója volt, s aki hajlandó volt ismét megerősíteni azt, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben a liberációs költségek fizetését nem függesztik fel, Románia nem fogja aláírni a protokollt.⁷⁴ Január 30-án azonban a franciák újabb javaslattal álltak elő, amely jelentősen módosította volna a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága által kidolgozott és a tanács által is elfogadott tervet. A javaslat lényege az volt, hogy Magyarország fizessen jóvátételt bizonyos bevételeiből. Ez teljességgel elfogadhatatlan volt a britek számára, biztosra vették, hogy teljesen lehetetlenné teszi a kölcsön jegyzését a londoni pénzpiacon.⁷⁵

Az ügy érdekében szükségesnek tűnt a kérdés magasabb szintű kezelése. A brit kormányfő, Ramsay MacDonald február 4-én utasította kormánya párizsi képviselőjét: interveniáljon Poincare miniszterelnöknél, hogy személyes befolyását is latba vetve járjon közben a francia javaslat visszavonása érdekében.⁷⁶ A brit fellépés eredményes volt. A francia jegyzék február 9-én érkezett meg Londonba, amelyben a francia kormány vállalta, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén utasítja a jóvátételi bizottság francia tagját a módosító javaslat visszavonására. A franciák két feltételt szabtak: Egy „hagyományosat”, hogy a tervezet nem lehet precedens a német tervezet számára; és egy újat, hogy amennyiben a Jóvátételi Bizottság úgy ítéli meg, hogy akadoznak a magyar jóvátételi fizetések, azonnal visszaállíthatja Magyarország pénzügyi kontrollját.⁷⁷

A tárgyalások elhúzódása, a kisantant és Franciaország akadékoskodása azonban kihatott a magyar belpolitikai helyzetre is. Fokozódtak Bethlen nehézségei. A budapesti

73 A liberációs költség gyakorlatilag az utódállamokra kirótt jóvátétel volt, amit az utódállamok érzékenységre való tekintettel neveztek „felszabadítási költségnek”. A halasztási kérelem elutasítása azt jelentette volna, hogy miközben a vesztes Magyarországnak haladékat adnak a jóvátétel fizetésére, a győztesek táborába sorolt kisantant országoknak (főleg a leginkább érintett Csehszlovákiának) fizetniük kell azt liberációs költségek néven.

74 *DBFP XXVI.* 51-52. A Cadogan összefoglalója a magyar bizottság munkájáról. 1924. január 22.

75 Sir William Good elképzelhetőnek tartotta, hogy az egész javaslat csak a késleltetést szolgálja, hogy segítsék a csehszlovákokat zsaroló akciójukban a liberációs költségek és a megszerzett javak ügyében. A maga részéről mindazonáltal úgy vélte, hogy a franciák nem annyira kisantant barátai érdekeit tartják szem előtt, mint inkább azt, hogy javítsák pozíciójukat Németországgal szemben.

76 *DBFP XXVI.* 71-75. MacDonald memoranduma Sir. E. Phipps párizsi teljhatalmú követnek. 1924. február 4.

77 Az első feltétel vonatkozásában az angol vélemény az volt, hogy miután a német ügy a körülmények eltérő volta miatt teljesen különbözni fog a magyartól, ezt nyugodtan megtehetik. Mindazonáltal remélték, hogy a francia kormány megelégszik egy ilyen értelmű nyilatkozattal, és nem kér formális biztosítékot erre. A második francia feltétel kapcsán azonban nem helyeselték, hogy a Jóvátételi Bizottság sima jelentése alapján automatikusan visszaálljon Magyarország pénzügyi ellenőrzése. Ezt a jogot a Népszövetség tanácsa számára kívánták fenntartani. *DBFP XXIV.* 77-78. Cadogan feljegyzése a magyar bizottság munkájáról. 1924. február 11.

angol követ elkerülhetetlennek tartotta Bethlen bukását, amennyiben nem sikerül biztosítani a kölcsönt a nemzetközi pénzpiacokon. Kormányát arról tájékoztatta, hogy a legáltalánosabb vélekedés szerint Bethlen helyét a legkevésbé kívánatosnak tartott extrémisták, Wolff, Eckhardt, Lendvai, Gömbös, Ulain és mások veszik át. Amennyiben ez a jóslat bekövetkezik, az előrevetíti a hozzá nem értő kalandor és kísérletező politika időszakát, amely veszélyezteti Európa békéjét.⁷⁸ A magyar kormány már december közepén hozzákezdett a tervszerű pénzrontáshoz, hogy támogatóját, Londont még határozottabb fellépésre bírja, egyúttal kellő argumentummal is ellássa a magyar kérdés mielőbbi lezárásának fontosságához.⁷⁹ A magyar korona inflációja egyre riasztóbb méreteket öltött, s a brit kormányban úgy látták, egyre nehezebb lesz elérni azokat a célokat, amelyeknek a megvalósítását a népszövetségi tervezet kívánatosnak tartotta. Ilyen körülmények között az angol kormány a protokoll mielőbbi aláírást szorgalmazta, s ennek érdekében kész volt az érintett kormányoknál fellépni. MacDonald ilyen értelemben utasította az érintett államokhoz akkreditált angol követeket.⁸⁰

Az angol kormány közvetett úton is megpróbált hatni az akadékoskodókra. Jelezte például, hogy nincs ínyére a francia kormánynak azt a szándéka, hogy igen jelentős összegű kölcsönt nyújt Lengyelországnak, Jugoszláviának és Romániának, jórészt hadianyag vásárlásra. A franciák hitelezési kedvét London nem tartotta összeegyeztethetőnek a francia kormány korábbi nyilatkozataival, amelyben azt taglalta, hogy nem tudja megkezdeni a Nagy-Britanniától kapott hitelek kamatainak és a hitel összegének visszafizetését, amíg nem kap Németországtól ugyanekkora összeget, nem is szólva arról a 26 milliárd aranymárkáról, amelyet a tönkretett területek újjáépítésére követelt. London emellett amiatt is aggódott, hogy a nagy összegű francia hitelfelvétel veszélyezteti a brit kölcsönök visszafizetését, amelyeket Anglia a kölcsönt felvevő országok kormányainak korábban nyújtott, s amit ezek az államok elhanyagoltak. Kétségeiről nem mulasztotta el jegyzékben tájékoztatni a román, a jugoszláv és a lengyel kormányokat.⁸¹

A francia kormány azonban mindaddig nem volt hajlandó aláírni a protokollt, amíg nem kapott ígéretet utólag előterjesztett követeléseinek a teljesítésére.⁸² MacDonald kénytelen volt táviratában utasítani a párizsi angol nagykövetet, hogy az első adandó alkalommal biztosítsa a francia kormányt: a brit kormány egyetért a francia kormánnyal abban, hogy a magyar és a német helyzet között semmiféle párhuzamot nem lehet vonni, és kész biztosítani a francia kormányt, hogy a magyar tervezet nem lesz hivatkozási alap a német jóvátételi rendezésénél.⁸³

⁷⁸ DBFP XXVI. 10. Hohler jelentése 1924. január 3.

⁷⁹ A pénzrontás elindításáról szóló miniszterelnöki táviratot közli: *Az 1924. évi magyar államkölcsön*. 104.

⁸⁰ DBFP XXVI. 84. MacDonald utasítása Crew nagykövetnek Párizsba. 1924. február 18.

⁸¹ DBFP XXVI. 18. A washingtoni brit nagykövetség tanácsosa, Chilton tájékoztatója az amerikai külügyminiszternek, Hughesnek. 1924. január 7.

⁸² Lord Crew, a párizsi angol nagykövet jelentette, hogy a francia kormány fontosnak tartja az előző év májusában a brit kormánytól kapott biztosíték újbóli formális megerősítését. DBFP XXVI. 100. Crew jelentése. 1924. február 22.

⁸³ DBFP XXVI. 101. MacDonald Crew-nak. 1924. február 22.

A nagyhatalmak között ily módon létrejött az egyetértés. A kisantant államokkal folytatott közvetlen tárgyalások eredményeként, a mindkét részről tett engedményekkel sikerült a kisantant hozzájárulását is megszerezni. Magyarország viszonylag gyorsan megegyezett Jugoszláviával, és – némileg nehezebben – Romániával.⁸⁴ Jugoszlávia elsősorban a pécsi szénszállításokat kívánta rendezni, amiben sikerült is megegyezni, mivel a magyar kormány nem kívánt kitérni a békeszerződésben előírt időpontig (1926. szeptember 12-ig) eszközölendő napi 880 tonnányi szénszállítás elől.⁸⁵ Magyarország ezen felül vállalta, hogy a szanalási időszak után három év leforgása alatt az 1918. november 13-ai belgrádi konvencióban meghatározott, de Jugoszláviának még át nem adott vasúti anyag fejében 17 125 560 aranykorona értékben vasúti gördülőanyagot szállít.⁸⁶ Jugoszlávia úgy vélte, hogy az adott körülményeket tekintve előnyös egyezséget kötött. Március 14-én Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a kisantant államok képviselői aláírhatták a kölcsön feltételeit rögzítő jegyzőkönyveket.

Egy évvel azután, hogy a magyar kormány hozzálátott a rekonstrukciós kölcsön megszerzéséhez, számos nehézséget leküzdve végre sikerült tető alá hozni a megállapodást. Megteremtődtek a magyar pénzügyi rendszer helyreállításának feltételei,⁸⁷ ami azonban magyar részről komoly áldozatokkal járt. Magyarországnak a kölcsön megszerzése érdekében vállalnia kellett, hogy a rekonstrukció idejére, két és fél évre gazdasági életét külföldi ellenőrzés alá helyezi, és elfogadnia, hogy amennyiben a Népszövetség megítélése szerint zavar mutatkozna a kölcsön visszafizetésében, úgy a törlesztés ideje alatt azt bármikor visszaállíthatják.⁸⁸ Azt is vállalta, hogy a békeszerződésből adódó terhek fejében, vagyis jóvátételként 1926-tól, tehát a kölcsön folyósítása utáni 20 év alatt összesen 179 millió aranykoronát fizet.⁸⁹ A magyar kormánynak a gazdasági engedmények mellett politikai kompromisszumot is kellett kötnie. A kölcsön megszerzése érdekében olyan úton kellett haladnia, amely a kapcsolatok normalizálása, a politikai

84 A jugoszláv-magyar tárgyalások már február elején kielégítő eredménnyel zárultak. A jugoszlávok kijelentették, hogy mihamlabb a Jóvátételi Bizottság végleg hozzájárulását adja a tervhez, ők aláírják a protokollt. *DBFP. XXVI. 78.* Cadogan beszámolója a magyar albizottság munkájáról. 1924. február 11. Romániával csak március 13-án jött létre a megegyezés, miután Titulescu meglegedett azzal, hogy a magyar kormány egy levélben jelentse ki: lemond az 1919. és 1920. évi katonai műveletekkel kapcsolatban mindenféle helyreállítás és más fizetési követelésről. Az 1924. évi magyar államkölcsön. 110.

85 A trianoni békeszerződés értelmében a Jóvátételi Bizottság határozata alapján Magyarországnak a pécsi szénbánya termelésének 44%-át jóvátétel címen Jugoszláviának kellett szállítania. Azt elkerülendő, hogy a változó szénkitermelés miatt mindig változó mennyiségű szenet szállítsanak, a Jóvátételi Bizottság hozzájárult, hogy napi 88 vagon szenet adjanak (az átlagos termelés napi 200 vagon volt). Az erre vonatkozó megállapodást a magyar és a jugoszláv kormány képviselői Pécsen 1921. szeptember 13-án írták alá. A Jóvátételi Bizottság ezt 1923. 03. 16-án még azzal egészítette ki, hogy amennyiben Magyarország valamilyen nem várt akadály (pl. munkabeszüntetés) miatt nem tudja szállítani a beígért mennyiséget, úgy a Jóvátételi Bizottság fogja elbírálni, hogy a magyar kormány felelős-e a mennyiség csökkenéséért. Ha nem találják felelősnek, Jugoszlávia nem reklamálhat az elmaradt mennyiség miatt. *MOL. K 69. gazd. pol. osztály iratai 243-117.* 1925. október 17.

86 *AJ. 341-1.* 1924. Szám nélkül. 1924. február 3. Đurić jelentése.

87 Ezzel azonban még nem értek véget a nehézségek. A kölcsön jegyzése, nemzetközi pénzpiacon való elhelyezése komoly fejtörést okozott a magyar és az angol kormánynak.

88 *Az 1924. évi magyar államkölcsön.* 110.

89 *Uo.* 108.

párbeszéd és a gazdasági közeledés irányába vezetett.⁹⁰ Erről az útról Magyarország nem térhetett le egyik pillanatról a másikra, arról nem is beszélve, hogy ez a politika akár számára is előnyös lehetett volna.⁹¹ Mindezen engedményekért cserébe a kisantant áldását adta a kölcsön folyósítására és felhasználására a már említett módon, és ezen lemondott arról, hogy részt vegyen Magyarország katonai és pénzügyi ellenőrzésében.

90 Egyes, minden bizonnyal helytálló vélemények szerint, a kölcsön jelentősége nem annyira a kölcsön összegében rejlett, hanem abban, hogy „...a kölcsön által kinyílnak a hitel kapui Magyarországnak, és ezen át be fog özönlenni az a tőke – nemes valuta alakjában – amelyre egy regenerálódó és rossz valutájú országnak szüksége van”. 8 Órai Újság, 1924. március 16. Idézi: *Az 1924. évi magyar államkölcsön*. 120.

91 Hohler rendkívül lelkes hangnemben értékelte a kisantant–magyar tárgyalások eredményeként előálló új helyzetet. Úgy vélte, véget ér a számtalan incidens, vita és szurkálódás, ami lekötötte az érintett kormányok idejének és energiájának nagyobb részét; ésszerű és nem irreális korlátozások mellett megnyílnak a határok; újjáéled a kereskedelem, egyaránt gazdagítva mindegyik felet, és remélni lehet, hogy bizonyos szintű barátság alakul ki közöttük, felváltva a korábbi időszak gyűlöletét, megvetését és vádaskodását. *DBFP. XXVI.* 191. Hohler jelentése április 24-én.